

Article Info	RESEARCH ARTICLE	ARAŞTIRMA MAKALESİ	
Title of Article	Evaluation of Kırklareli Historical Fountains in Terms of Cultural Heritage		
Corresponding Author	Soner YELER Kırklareli Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, soner.yeler@klu.edu.tr		
Received Date	22.02.2021		
Accepted Date	22.05.2021		
DOI NUMBER:	https://doi.org/10.35674/kent.884584		
Author / Authors	Dr. Öğr. Üyesi Soner YELER Dr. Öğr. Üyesi Gülcan MİNSOLMAZ YELER	ORCID: 0000-0003-2342-8897 ORCID: 0000-0002-8259-8071	
How to Cite	YELER, S. and YELER MİNSOLMAZ, G. (2021). Kırklareli Tarihi Çeşmelerinin Kültürel Miras Olarak Değerlendirilmesi , Kent Akademisi, Volume, 14, Issue 2, Pages; 315-334.		

Kırklareli Tarihi Çeşmelerinin Kültürel Miras Olarak Değerlendirilmesi

Dr. Öğr. Üyesi Soner YELER¹

Dr. Öğr. Üyesi Gülcan MİNSOLMAZ YELER²

ABSTRACT:

Kırklareli has always preserved its importance in terms of the abundance of water resources in the historical process. In addition to meeting the water needs of the people, the sacred values attributed to water influenced the development of the fountain architecture and many fountains were built in the most favorable places of the city texture. However, the reasons such as the loss of the old functions of the fountains, unplanned construction, destruction over time, wrong repairs, indifference and neglect cause the fountains to disappear, become dehydrated or lose their original appearance. In this context; The identification, documentation and preservation of the fountains that stand out with their historical, cultural and architectural values are considered valuable in terms of ensuring their cultural sustainability. From this point of view, the study first reveals the importance of water in Turkish culture. Afterwards, a total of 22 historical fountains in Kırklareli city center and Babaeski, Lüleburgaz, Pınarhisar and Vize district centers, most of which belong to the Ottoman period, evaluated within the scope of the Kırklareli Cultural Heritage Inventory, are documented using photographing and relief techniques. Afterwards, the fountains mentioned with literature review and analysis studies are evaluated under the titles of location and usage status, history, architectural features (plan, facade, construction techniques and material properties) and conservation problems in order to reveal their values in terms of cultural heritage. In the conclusion section, suggestions are presented on the protection of the cultural heritage values of the fountains and ensuring their sustainability.

KEYWORDS: Turkish culture, Ottoman, Kırklareli, Fountain architecture, Cultural heritage.

¹ Kırklareli Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, soner.yeler@klu.edu.tr

² Kırklareli Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, gulcan.yeler@klu.edu.tr

ÖZ:

Kırklareli, tarihsel süreçte su kaynaklarının bolluğu bakımından her zaman önemini korumuştur. Halkın su ihtiyacının karşılanmasının yanında suya yüklenen kutsal değerler çeşme mimarisinin gelişmesinde etkili olmuş ve kent dokusunun en elverişli yerlerinde çok sayıda çeşme inşa edilmiştir. Ancak, çeşmelerin günümüzde eski işlevlerini kaybetmeleri, çarpık yapılaşma, zamanla oluşan tahribatlar, yanlış onarımlar, ilgisizlik ve bakımsızlık gibi nedenler çeşmelerin yok olmalarına, susuz kalmalarına ya da özgün görünümlerini kaybetmelerine neden olmaktadır. Bu bağlamda; tarihi, kültürel ve mimari değerleriyle ön plana çıkan çeşmelerin tespit edilmesi, belgelenmesi ve korunması kültürel sürdürülebilirliklerinin sağlanması bakımından değerli görülmektedir. Bu bakış açısıyla çalışmada, öncelikle Türk kültüründe suyun ve çeşmelerin önemi ortaya konmaktadır. Sonrasında, Kırklareli ili ve ilçelerinde çeşmelere su sağlayan su kaynakları ve tarihi çeşmeler ele alınmaktadır. Kırklareli Kültür Varlıkları Envanteri kapsamında değerlendirilen, çoğunluğu Osmanlı dönemine ait Kırklareli İl merkezi ile Babaeski, Lüleburgaz, Pınarhisar, Vize ilçe merkezlerinde bulunan toplam 22 adet tarihi çeşme fotoğraflama ve rölöve teknikleri kullanılarak belgelenmektedir. Sonrasında literatür tarama ve analiz çalışmaları ile sözü edilen çeşmeler, kültürel miras açısından değerlerini ortaya koymak adına, konum ve kullanım durumu, tarihçesi, mimari özellikleri (plan, cephe, yapı teknikleri ve malzeme özellikleri) ve koruma sorunları başlıklarında değerlendirilmektedirler. Sonuç bölümünde çeşmelerin kültürel miras olarak değerlerinin korunması ve sürdürülebilirliklerinin sağlanması konusunda öneriler sunulmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Türk kültürü, Osmanlı, Kırklareli, Çeşme mimarisi, Kültürel miras.

GİRİŞ:TÜRK KÜLTÜRÜNDE SUYUN VE ÇEŞMELERİN ÖNEMİ

Su, bütün canlıların hayatını devam ettirebilmesi için temel maddedir. Doğumundan ölümüne maddi ve manevi su ile yaşayan Türk toplumu, suya rahmet ve azizlik sıfatlarını yakıştırmış, sesini dinginlik ve sağlık aracı görüp musiki haline getirmiş, suyu ilaç gibi kullanmış, maddi ve manevi arılığın vasıtası saymıştır (İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyesi, 2006: 22). “Su gibi aziz ol” dileği, suyun en beğenilen ve sevilen şeylerden biri olduğunu göstermektedir (Borat, 2000: 61). Şener vd. (2006, Bulut 2019:11’den)’nin belirttiği gibi Kur’ an-ı Kerim’ de yer alan “Bütün canlıları sudan yarattığımızı bilmiyorlar mı?” (Enbiya Suresi: 30. Ayet) , “Allah bütün canlıları sudan yaratmıştır” (Nur Suresi: 45. Ayet) , “Biz insanı katışık bir sudan yarattık...” (İnsan Suresi: 2. Ayet) ayetleri İslam inancında suyun önemini artırmaktadır. İslamiyet’in temizliğe ayrı bir önem vermesi ve Hz. Peygamber’in sadakaların en faziletlisinin su temini olduğunu söylemesi, Müslüman devletlerde çeşme mimarisinin gelişmesinde teşvik edici unsur olmuştur. Suya yüklenen bu kutsal değer, suyun insanla buluştuğu son nokta olan çeşmelere de kutsallık yüklemiştir. Bir Hadis-i Şerifte “Sadakanın en faziletlisi su teminidir” diyerek konunun önemi Peygamber Efendimiz tarafından da vurgulanmış ve bu hadis Müslümanlar için aynı zamanda önemli bir teşvik olmuştur (Yurttaş vd. 2002:17). Maddi durumu iyi olan insanların, Allah rızasını kazanmak ve sevap işlemek amacıyla tüm canlıların su ihtiyaçlarını karşılamak istemeleri, ayrıca İslamiyet’in temizliğe ayrı bir önem vermesi çok sayıda çeşme yapılmasına ve çeşme mimarisinin gelişimine neden olmuştur. İnsanlar için çok önemli olan suyun su kaynaklarından yerleşim yerlerine ulaşımı zaman içerisinde su kanalları, kemerler veya borular ile gerçekleştirmişlerdir. Önceleri daha çok basit oluklar aracılığı ile akıtılan su, sonraları değeri daha iyi takdir edilmiş ve özel bir düzenleme içinde boşa akmayacak şekilde korunan yapılar içinde akıtılmıştır. Bu yapılara da “çeşme” denilmiştir (Özer, 2008: 129). Eyice, (1993: 277-287), Ödekan, (1987: 396) ve Devellioğlu (2003: 156)’na göre, çeşme kelimesi Farsça olup “göz” anlamına gelen “çeşm” kelimesinden gelmektedir. Su çıkan kaynak ve pınarlara da çeşm denilmesi, bunların akıtıldığı küçük yapılara çeşme adının verilmesine sebep olmuştur. Zaman içinde çeşmelere ek olarak kuyu, sebil, sarnıç, şadırvan, havuz, su kemeri, su terazisi, hamam, köprü, su kanalları gibi su yapıları gelişim göstermiştir.

Bulut (2019: 12)’a göre, konargöçer şeklinde yaşayan ve sonrasında yerleşik hayata geçen Türklerin yaşam biçimini etkileyen temel unsur da “su” olmuştur. Susuz bir hayat düşünilemeyeceğinden yerleşimlerini suya yakın yerlere kurmuşlardır. Anadolu’nun Türkler tarafından fethinden sonra çeşmelerin sayısı artmış ve su mimarisi açısından çeşmeler önemli bir yer edinmiştir (Özer, 2008: 129). Türk kültüründe çeşmeler özellikle şehir merkezlerinde mahalle ve sokakların oluşmasında belirleyici rol oynamışlardır. Selçuklu döneminde ağırlıklı olarak cami, medrese, han vb.

yapıların ana yola bakan ön cephelerinde inşa edilmişlerdir (Karademir, 2007: 40). Anıtsal mimarinin yanında küçük ölçekli olmasına karşın çeşmeler, Osmanlılar döneminde de çok sayıda inşa edilmişlerdir. Bu dönemde, şehir dokusunun en elverişli yerinde inşa edilen ve halkın su ihtiyacını karşılamayı amaçlayan çeşmelerde, hem yararlı olma niteliği göz önünde tutulmuş hem de estetik değerler sergilenmiştir (Barişta, 1989: v). Aynı zamanda toplumsal kaynaşmanın ve devletleşmenin açık bir mekânı olarak çeşmeler; bir nevi kamusal buluşma ve haberleşme merkezi olma niteliğiyle, Osmanlı kültürel hayatında ayrı bir öneme sahip olmuşlardır (Sağır, 2016: 451). Özellikle İstanbul çeşmelerinde görüldüğü gibi, kimi zaman Osmanlı yönetiminin etkin kişiliklerinin güçlerinin göstergesini sonsuza taşıma özlemi içerisinde hayır ve dua kazanma amaçlı, kimi zaman yönetimin gerçekleştireceği yeniliklerin ve değişimlerin mimari göstergesi olarak da yaptırılmışlardır. Dolayısıyla bazıları doğayla, bazıları meydanla, bazıları sokakla, bazıları yapılarla bütünleşen bu çeşmeler, Osmanlı İmparatorluğu döneminin bu alandaki kazanımlarının görsel tanıklarındır ve kent tarihi ve kentsel dokunun gelişimi konusunda fikir vermektedirler. Ayrıca, Osmanlı Mimariliğinin tarihsel süreç içerisinde değişen mimari moda ve beğenisini, teknolojik düzeyini yansıtan önemli birer belge niteliğindedirler (Pilehvarian vd., 2000: 11). Bu doğrultuda, Acar (2013: 2) 'ın da belirttiği gibi çeşmelerin karakteristik özellikleri, yüzyıllara göre değişen mimari gelişmeler ile bani/sanatçı istek ve beğenilerine göre değişim göstermiştir. XV, XVI ve XVII. yüzyıllarda klasik dönem içinde sade bir ayna taşı, kitabe, tekne sekileri ve su haznesinden oluşan tasarımlar görülürken XVIII. yüzyılda batılılaşma etkileriyle çeşmelerde birtakım değişikliklere ve yeniliklere gidilmiştir. Özellikle cephelerde Barok ve Rokoko ayrıntılarının arttığı görülmektedir. XIX. ve XX. yüzyıllarda yeni düzenlemeler denenmiş, anıtsal yapılarda karşılaşılan eklettik yaklaşım çeşme cephelerine yansımıştır (Karademir, 2007:42-43).

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türk kültüründe su ve çeşmelerin tarihsel, kültürel, mimari miras ve kent kimliğinin oluşumu açısından kent için çok değerli olduğu görülmektedir. Ancak, çeşmelerin günümüzün yeni yaşam düzenlerine uyum sağlayamaması ile birlikte eski işlevlerini kaybettikleri için gündün güne sayıları azalmaktadır. Çarpık yapılaşma, zamanla oluşan tahribatlar, yanlış onarımlar, ilgisizlik ve bakımsızlık gibi nedenler de çeşmelerin yok olmalarına, susuz kalmalarına ya da özgün görünümlerini kaybetmelerine neden olmaktadır. Bu kapsamda çeşmelerin korunarak kültürel miras açısından sürdürülebilirliklerinin sağlanması çok kıymetli olmaktadır.

1. ÇALIŞMA ALANI VE YÖNTEMİ

Çalışma, Kırklareli ili merkez ve ilçe merkezlerindeki çeşmeleri kapsamaktadır. Kırklareli merkez ve ilçelerinde, Edirne Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescillenmiş ve Kırklareli Kültür Varlıkları Envanteri kapsamında değerlendirilen toplam 31 adet çeşme mevcuttur (KLÜBAP-21 Nolu Proje*). Çalışma içerisinde “Köy” ve “Kent” çeşmeleri yer almaktadır. Ancak bu çalışmanın bütünlüğü “Kent” çeşmelerinden oluştuğu için 9 adet köy çeşmesi çalışmaya dahil edilmemiştir. Sözü edilen çeşmelerden 22 adedi kent merkezi ve ilçe merkezlerinde yer almaktadır. Yapılan araştırmalarda, çalışmaların daha çok kent merkezi ile sınırlı kaldığı, belgeleme çalışmalarının da kapsamlı yapılmadığı tespit edilmiştir. Eres (2016: 202)'in de belirttiği gibi, bir bölgenin mimari kültürünü bütüncül bir biçimde anlayabilmek ve kültürel miras olarak bir koruma modeli geliştirebilmek için öncelikle araştırma yaparak kültür varlıklarını saptamak ve belgelemek gerekmektedir. Bu yaklaşımla yola çıkılan çalışma kapsamında, öncelikle Babaeski ilçesinde 1 adet, Lüleburgaz ilçesinde 4 adet, Merkez ilçede 11 adet, Pınarhisar ilçesinde 1 adet ve Vize ilçesinde 5 adet olmak üzere toplam 22 adet çeşme (Tablo 1), fotoğraflama ve rölye çıkartma yöntemleri kullanılarak belgelenmiştir. Sonrasında literatür tarama ve analiz çalışmaları ile sözü edilen çeşmeler, kültürel miras açısından değerlerini ortaya koymak adına, konum ve kullanım durumları, tarihçeleri, mimari özellikleri (plan, cephe, yapı teknikleri ve malzeme özellikleri) ve koruma sorunları başlıkları altında değerlendirilmektedirler. Sonuç bölümünde çeşmelerin kültürel miras olarak değerlerinin korunması ve sürdürülebilirliklerinin sağlanması konusunda öneriler sunulmaktadır.

Tablo 1. Kırklareli Merkezde Bulunan Tarihi Kent Çeşmeleri

BABAESKİ		LÜLEBURGAZ		MERKEZ		PINARHİSAR		VİZE	
B1	Dörtüzlü Ç.	L1	Avcı Mehmet Ç.	M1	Büyük Cami Ç.	P1	İzzet Ağa Ç.	V1	Cemilzade Mahmut Ağa Ç.
		L2	Emrullah Efendi İ.Ö.O Bahçesindeki Ç.	M2	Gerdanlı Ç.			V2	Esma Hanım Ç.
		L3	Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi Şadırvanı	M3	Hacı Hasan Ç.			V3	Kale Ç.
		L4	Zafer Ç.	M4	Hapishane Ç.			V4	Kıyıköy Eski Ç.
				M5	Kadı Ali Ç.			V5	Örtülü Ç.

M6	Karakaş Ç.
M7	Kapan (Saliyeri) Ç.
M8	Kayyumoğlu Ç.
M9	Kocahıdır Ç.
M10	Kuru Paşa Ç.
M11	Paşa Ç.

2. KIRKLARELİ SU KAYNAKLARI

Kırklareli, Türkiye'nin kuzeybatısında, Marmara Bölgesi'nin Trakya kesiminde yer almaktadır. Trakya, tarihsel süreçte Avrupa Kıtası ve Asya Kıtasını birbirine bağlayan bir köprü olarak kendisine özgü kültürel oluşumuyla dikkat çeken bir bölge olmuştur. Trakya toprakları üzerinde insanlığın oluşumunun en erken aşamalarına kadar giden geçmişin izlerini bulmak mümkündür (Arapoğlu vd. 2007: 12; Beksaç vd. 2020:257). Prof. Dr. Mehmet Özdoğan önderliğinde Trakya'da yapılan yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılar, özellikle Kırklareli'nin Avrupa medeniyetlerinin başlangıcı da kabul edilebilecek bu kültür alışverişinin tam da merkezinde yer aldığını ortaya koymuştur (Alabaşoğlu, 2010). Kırklareli'nde M.Ö. 6500'e tarihlenen Neolitik dönemden günümüze Trak, Helen, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı kültürü, ayrıca mübadeleler ve göçler ile bugüne gelen yaşam kültürü, farklı uygarlık katmanlarının yüzyıllar sürecinde üst üste koyarak eklemlediği bir zenginliğe olanak vermiştir (Lüleburgaz Vizyon Planı, 2012:26).

Kırklareli, su kaynaklarının bolluğu bakımından sözü edilen her dönemde önemini korumuştur. Istrancalardan gelen suların oluşturduğu su rezervi, bölgenin sahip olduğu en önemli değerdir. Kırklareli merkez ilçesinin su kaynakları ve çeşmeleri hakkında en detaylı bilgiler, Kırklareli Belediye reisi Ali Rıza Dursunkaya'nın eserinden edinilmektedir. Dursunkaya (1948: 108-111)'nin verdiği bilgilere göre, şehir içinde ve dışında birçok su kaynağı vardır. Şehir içindikiler kalkerli oldukları için içme amaçlı kullanılmamaktadır. İçilecek kaynakların hepsi şehir dışındadır. En önemli su kaynağı şehrin 3 km kuzeyinde bulunan "Gerdanlı" kaynağıdır. Diğer eski su kaynaklarının başında Söğütçük, Çukur Çeşme, Aslanlı Çeşme, Nallı Horoz, Babapınar, Sıyrıncak ve Aşağıpınar kaynakları gelmektedir. Aşağıpınar kaynak suyu sadece hayvan, bahçe ve tarla sulamada kullanılmıştır.

Babaeski ilçesinin su ihtiyacı Öztapak (2002)'in da belirttiği gibi, 1942 yılına kadar kaynak suları ile karşılanmıştır. İçilebilen kaynak suları Abdurrahman suyu, Kır suyu ve Ömer suyudur. Sözü edilen sular, kaynağını Babaeski'nin 2-3 km. kuzeyinde Kırklareli şosesi üzerinde piyade kırsalaları civarından almış, kırsalalarda üç beton havuzda bekletilmiş ve bu havuzlardan tek bir boru ile ilçeye kadar uzatılmıştır. Öztapak, ayrıca ilçede geçmişte çok sayıda çeşme olduğunu, günümüze ise sadece bir tanesinin gelebildiğini tespit etmiştir.

Pınarhisar ilçesi üzerine yapılan araştırmalarda (Beksaç vd. 2020: 258, Arapoğlu vd. 2007: 12-14), ilçe ve çevresinin su kaynaklarının bolluğu ve suyun kalitesi itibariyle tarihsel süreçte çok önemli yere sahip olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, tarihi belgelere göre Pınarhisar, Trak Kralı Teoros'un sayfiye yeridir ve bu sebeple yörenin su kaynaklarına "Teoros" adı verilmiştir. Teoros kıyılarında yaşayanlar ırmağın birçok hastalığa iyi geldiğini, insanlarda ve atlarda görülen uyuzu da geçirdiğini, aynı kaya üzerinde otuz sekiz kaynaktan fışkırdığını, soğuk ve sıcak olabildiklerini söylemişlerdir. Demiray (2008: 16), Pınarhisar ismini oluşturan "pınar" kelimesinin, burada hisarların kurulduğu tepenin eteğinden çıkan büyük ve bol sulu bir kaynağa karşılık geldiğini ifade etmektedir. Doğruöz vd. (2020: 87)'nin Yunanca bir eserden aktardıklarına göre; Pınarhisar'ın eski adı "çeşme" anlamına gelen "vrysis"tir. Eserde, kasabanın ortasında bulunan kaynağından fışkıran bol ve tatlı suların olduğu, bu suların sakin ve dingin bir şekilde akarak şehrin ortasından geçtiği, üç su değirmeninin çarklarını döndürerek çıkardığı su sesinin duyulduğu, suyun arklara taksim edilerek bahçelerin sulandığı, suların kasabayı sevimli ve büyüleyici kıldığı da belirtilmektedir.

Oldukça zengin bir tarihi geçmişe sahip olan Vize'nin suyollarına dair bilgiler, Cittaslow Türkiye (2014) ve Vize Antik (2016) kaynaklarından elde edilmektedir.

Vize'nin ilk isimlerinden biri, zengin su kaynaklarına sahip olmasından dolayı, mitolojide "kaynak perisi" anlamına gelen "Byzia"dır. Vize, Bizans'ın elinde kaldığı süre içinde çok önemli anıtlar meydana getirmiştir. Roma döneminde

yapımına başlanan suyolları bu dönemde korunmuş ve geliştirilmiştir. Özellikle Vize çevresinde doğup gelişen ve İstanbul'a kadar giden suyolları Istranca Dağları eteklerinde tuğla kemer ve kanallarla güzergâh izlemektedir. Ayrıca Asmakaya yolunda (Bizans Mağara Kiliseleri) tepeleri çepeçevre saran doğal kayalara oyulmuş su kanalları bu önemi açıkça belli etmektedir. Vize'den İstanbul'a giden suyolları, kanallar, kanalların kesildiği zaman ise kemerler ile devam etmektedir. Bitişik köylerde görülen küp şeklinde toprak altında yer alan sarnıçlar Bizans devrinin ilginç su mimarisi örnekleridir. Vize içinde ise yer altında zaman zaman inşaatlar sırasında görülen su kanalları ve sarnıçlar bu kültürün uzantılarıdır. Kalenin hemen altında kalan ve su kulesi olması muhtemel olan mimari ise asli Roma olmasına karşın asıl önemini Bizans devrinde kazanmıştır.

Lüleburgaz ilçesinin suyollarına ait bilgiler Bulut (2019: 9-10)'un emekli gazeteci Kenan Gören ile yaptığı görüşmelerden edinilmektedir. Edinilen bilgilere göre; Küçük Kaynarca ve Büyük Kaynarca'dan gelen sular Lüleburgaz'a 4 km uzaklıkta olan Kavak mevkiinde bir kuyuda birikmekte, sonrasında Mimar Sinan tarafından yapılan suyolları ile kapalı açık künk sistemi şeklinde Lüleburgaz'a ulaştırılmıştır. Sokullu Mehmet Paşa Külliyesine suların ulaştırılmasında ise iki adet sarnıç etkili olmuş, iki sarnıç arasındaki yükseklik farkı kapalı künklerden akan suya basınç kazandırmıştır. Küçükkaya (1990:196) menzil yapıları ile ilgili yaptığı bir çalışmada, Lüleburgaz ilçesi Büyükkarıştıran mevkiinde, Rüstem Paşa suyollarının varlığını belgelerden tespit etmiştir. Ancak bu suyolların kullanımı ile ilgili kaynaklarda bir bilgi bulunmadığı belirtilmiştir. Yerinde yapılan incelemelerde ise mevcut su terazisi kalıntılarına ulaşılmıştır. Lüleburgaz ilçesinin isminde geçen "lüle" günümüzde 36 litre suya denk gelen bir su ölçüm birimidir. İlçedeki suların bereketi, toprağın da aynı şekilde bereketli olmasını sağlamıştır (Lüleburgaz Vizyon Planı, 2012:33)

3. KIRKLARELİ TARİHİ ÇEŞMELERİNİN KÜLTÜREL MİRAS AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1.Çeşmelerin Konum ve Kullanım Durumları

Su mimarisinin en küçük yapı taşlarından olan çeşmeler, konumları bakımından pek çok kaynakta (Arseven, 1983: 389; Tamışık, 1943: 5, Aytöre, 1962: 57-58, Eyice, 1993: 278; Pilehvarian vd. 2000: 26; Pilehvarian, 2002: 396; Ödekan, 1992: 284; Önge, 1997:14; Şapolyo 1943: 11-12, Karpuz vd. 2006: 321) farklı şekillerde sınıflandırılmışlardır. Sözü edilen kaynaklardan yararlanılarak oluşturulan Tablo 2 değerlendirildiğinde, Kırklareli çeşmelerinin çoğunluğu mahalle çeşmesi olup meydanlarda, sokakların köşelerinde, binaların cephelerine ve bahçe duvarlarına bitişik vurgulayıcı bir eleman olarak, külliye'nin bir parçası olarak ya da bağımsız olarak dikkat çeken yerlerde konumlandıkları görülmektedir.

Tablo 2. Buldukları Yerlere, Yapılış Amaçlarına ve Kullanım Durumlarına Göre Kent Çeşmeleri

Çeşme Kodu		B1	L1	L2	L3	L4	M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10	M11	P1	V1	V2	V3	V4	V5		
Buldukları Yere ve Yapılış Amaçlarına	Meydan	•	•																•	•					
	Köşe													•									•		
	Duvar		•	•			•	•	•	•	•	•	•			•	•	•			•	•			
	Şadırvan				•																				
	Sütun					•																			
	Mahalle	•	•	•		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
	Menzil/Çoban																								•
Kullanım Durumu	Kullanımda Olan	•	•	•		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	
	Kullanım Dışı			•		•															•		•		

Meydan çeşmeleri, Osmanlı döneminde Avrupa kentlerinde olduğu gibi planlanmış bir meydanın elemanı olmamışlardır. Ancak, çeşmelerin kendileri çevresinde yine olağan bir şekilde gelişen meydanların oluşumuna olanak sağlamışlardır. Çoğunlukla, sokağın biraz genişlemesi veya birkaç yolun birleşmesiyle oluşan alanlar meydan olarak değerlendirilmiştir (Koçyiğit, 351-352; Seçkin, 2011: 46). Kırklareli meydan çeşmeleri için de benzer durumlar söz konusudur. Babaeski Dörtüzlü Çeşmesi, Pınarhisar İzzet Ağa Çeşmesi ve Vize Cemilzade Mahmut Ağa Çeşmesi yol kenarlarında yer almalarına rağmen yakınlarındaki önemli tarihi yapılarla (sırasıyla Fatih Cami, Pınarhisar Kalesi sur

duvarları ve Ferhat Bey (Ağa) Hamamı) bütünlük sağlayarak aynı zamanda bir meydan da yaratmışlardır. Lüleburgaz Avcı Mehmet Çeşmesi, yolların tam ortasında zeminden yükseltilmiş bir alanda plastik bir öge olarak yer aldığı gibi trafiği yönlendirme görevini de üstlenmiştir (Şekil 1).

Kırklareli kent çeşmelerinin çoğunluğunu duvar çeşmeleri oluşturmaktadır. Çeşmeler, konut ve bahçe duvarlarına, okul ve cami bahçe duvarlarına ve bir tanesi de eski hapishane binasına bitişik olarak inşa edilmişlerdir. Diğer çeşmeler de, buldukları çevrede bağımsız olarak konumlanmışlardır. Lüleburgaz'daki Sokollu Mehmet Paşa Külliyesi Şadırvanı, medrese avlusunun ortasında kuzey-güney eksenini üzerinde konumlanmaktadır. Osmanlı toplum hayatının odak noktaları olan camii ve külliyelerin bir parçası olarak düzenlenen şadırvanlar, abdestin yanı sıra yaz aylarında camiye gelenlerin namaz vaktini beklemek, namaz sonrası sohbet etmek veya dinlenmek için faydalandığı yerler olarak (Bektaşoğlu, 2013: 33) her zaman önemini korumuşlardır. Kırklareli Kayyumoğlu Çeşme ve Lüleburgaz Zafer Çeşmesi de cadde ve sokağın kesiştiği noktada, köşede konumlanarak kendilerine ait özel alanlar oluşturmuşlardır. İşlevini tamamen yitirmiş olan Zafer Çeşmesi, anıtsal bir sütun niteliği ile diğer çeşmelerden ayrılmaktadır. Vize Örtülü Çeşmesi ise kent dışında, daha çok kırılık alanda ve yol kenarında bulunması, kaynaktan beslenen sürekli akan suyunun bulunması ve hayvanların sulanması için de uzun yalıklı olması (Eyice, 1993: 278, Demirci, 2020: 149) nedeniyle hem çoban çeşmesi hem de menzil çeşmesi olarak değerlendirilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Duvara bitişik ve bağımsız konumlanan kent çeşmeleri

Çeşmelerin isimleri değerlendirildiğinde, konumlandıkları yer ile doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Çeşmeler bulunduğu mahallenin, caddenin, sokağın ismini aldığı gibi, yakınında bulunan ya da duvarının bitişik olduğu cami, okulun ya da binaların ismini de almışlardır. Ayrıca, çeşmeyi yaptıran kişinin adıyla da anılmaktadırlar. Çeşmelerin bazılarının kullanım durumu çok kötü olsa da çoğunun suyu akmakta olup halka hizmet etmeye devam etmektedirler. 4 adet çeşme ise terk edilmiş ve kötü durumda olup suyu akmamaktadır (Tablo 2).

3.2 Çeşmelerin Tarihçeleri

Çeşmelerin ne zaman, kimin tarafından, ne amaçla yapıldığı, ne zaman onarım geçirdiği ya da suyun cinsi gibi konularda bilgi veren en önemli kaynak kitabelerdir. Kırklareli kent çeşmelerinin 6 adedinde kitabe mevcuttur. Dörtüzlü Çeşmenin kitabesi Bulgarlar tarafından kazındığı için kitabeye ait bilgilere Öztapak (2002)'ın eserinden, özgünlüğünü tamamen yitirmiş ve kitabesi mevcut olmayan Kapan (Salıyeri) Çeşmesinin kitabesine Dursunkaya (1948)'nin eserinden ulaşılmaktadır. Cemilzade Mahmut Ağa Çeşmesinin kitabesi de yerinden sökülerek Kırklareli müzesinde koruma altına alınmıştır. Mevcut çeşmelerin kitabelerinin bazılarının Osmanlıca metin ve transkribeleri Dursunkaya, (1948), Mert (1971: 156-162) ve Altuntaş (1995: 52-70)'in eserlerinde de yer almaktadır. Ayrıca, mevcut olan ve kaynaklarda yer alan tüm kitabelerin okumaları, İstanbul Sağlık Bilimleri Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Doç. Dr. Raşit Gündoğdu tarafından okunarak, yapılan Türkçe açıklamalar ile kitabelerin dahi iyi anlaşılması sağlanmıştır.

Kitabelerden ve sözü edilen kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda oluşturulan Tablo 3 değerlendirildiğinde, çeşmelerin en eskileri sırasıyla 16. yüzyıla tarihlenen Merkez Kadı Ali Çeşmesi, Lüleburgaz Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi Şadırvanı ve Merkez Paşa Çeşmesidir. Kesin tarih bilgisi verilmeyen çeşmelerin tarihlenmesinde, Kırklareli İl Yıllıklarında (1967, 2000) verilen bilgiler dikkate alınmıştır.

Kitabelerden edinilen bilgilere göre, çeşmeleri yaptıranlar dönemin padişahları, ileri gelen kişileri, özellikle de Hacı Hasan Ağa Vakfıdır. Sağır (2016: 445)'in da belirttiği gibi, Osmanlı Devletinde gerek devlet adamları gerekse halk; suyu, iyilik ve hayır yapmanın ve vakıf kurmanın bir aracı olarak görmüştür. Bugün farklı devlet kurumları tarafından yerine getirilen su hizmetleri, Osmanlı'da vakıflar eliyle yürütülmüştür. Özkafa (2010: 193-194) kitabelerde, kimlik bilgilerine ek olarak mimari ahenk ve estetik boyutların da önemli olduğunu belirtmiştir. Çeşmelerin Türk ve İslam tarihinde çok önemli olmasından dolayı, kitabeler yapıların en göz alıcı yerlerinde konumlandırılmışlardır. Kitabelerde, hat sanatının örnekleri sergilenirken, üzerlerine su ile ilgili ayet-i kerime, hadis-i şerif ya da beyitler de yazılmıştır. Bu anlatımlardan Müslümanların çeşmelere kutsal bir anlam yükledikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Kent Çeşmelerini Yaptıran Kişiler ve Çeşmelerin Yapım Tarihleri

ÇEŞME KODU	YAPTIRAN	YAPIM TARİHİ	ONARIM TARİHİ
B1	İbrahim Paşa	H. 1077 – M. 1666/1667	-
L1	IV.Mehmed	H. 1078 – M. 1667	-
L2	Şehzade Cemaleddin Efendi-	19. yüzyıl başı	-
L3	Sokullu Mehmed Paşa, Mimar Sinan / Onarım II. Mahmut.	H. 977 – M. 1569	H. 1255 – M. 1839
L4	-	H. 1333 – M. 1917	-
M1	Hacı Adil bey	19. yüzyıl sonu	-
M2	-	19. yüzyıl sonu	-
M3	Hasan Paşa	-	-
M4	-	19. yüzyıl ikinci yarısı	-
M5	Kadı Emin Çelebi	H. 976 – M. 1568/1969	-
M6	Selim Altıntel	M.1943	-
M7	Hacı Hasan Ağa	H. 1187 – M. 1772	-
M8	Hacı Hasan Ağa	H. 1185 – M. 1771/1772	H. 1306 – M. 1888/1889
M9	Hacı Hüseyin Ağa	H. 1323 – M. 1905/1906	-
M10	Hacı Hasan Ağa	19. yüzyıl ikinci yarısı	-

M11	Güllabi Ahmet Paşa	H. 1000 – M. 1591	M. 2008
P1	-	-	-
V1	Ferhad Bey ** Onarım Cemilzade Ahmet Ağanın oğlu	H. 1254 – M. 1838	M. 1838-1839
V2	Tahir Ağanın Kızı Esmâ Hanım	H. 1254 – M. 1838	-
V3	-	18.yüzyıl	-
V4	-	-	-
V5	-	-	-

Merkez Kapan (Salıyeri) Çeşmesinin kitabesinde çeşmenin Hacı Hasan Ağa Vakfı tarafından Allah rızası için yapıldığı belirtilmektedir (Dursunkaya, 1948).

Bu hayratın sahibi olan seçkin kişi ki Hacı Hasan Ağadır, Kayseri'ye bağlı Davlık köyünden bu şehre gelmiştir. Halkın suya olan ihtiyacını görüp, Nil ve Fırat nehirlerini Cudi dağına akıtır gibi yüce çeşmeyi karşılıksız sırf Allah rızası için buraya akıtmıştır. Bu kutlu mısra da çeşmenin tarihi olmuştur. "Bârekallah çeşme-i ayn-ı hayât" (hayat kaynağı olan bu çeşmeyi Allah mübarek kılsın.) 976 [1568/69]. (Okuyan: Raşit Gündoğdu, 2015).

Merkez Kadı Ali Paşa Çeşmesinin kitabesinde (Şekil 3) Kadı Ali tarafından Allah rızası için, Lüleburgaz Avcı Mehmet Çeşmesinin de (Şekil 4) IV. Sultan Mehmet tarafından hayır için yapıldığı belirtilmektedir. Her iki çeşmenin kitabesi mermerdir ve üzerindeki yazılar da talik hatla yazılmıştır. Babaeski Dörtüzlü Çeşmenin mevcut olmayan ve Öztabak (2002)'in eserinde yer alan kitabesinde Kuran-ı Kerim'de Enbiyâ Sûresi, 21/30 "Biz canlı her şeyi sudan yarattık." ayeti yer almaktadır.

Latin harfli mermer kitabe

Özgün Osmanlıca harfli mermer kitabe

Şekil 3. Kadı Ali Paşa Çeşmesinin mermer kitabesi

*Nâmu Ali bir sahi Eyledi bu çeşmeyi
Olmağa lâyük değil Hâtem anın kızı
Râh-ı Hudâ'ya sebîl Oldu bu hoş selsebîl
Dedi müverrihi ana Ayn-ı Ali Kevserî
Nâmı Kadı Ali olan bir cömert kişi yaptırdı bu çeşmeyi
Olmağa layık değil ancak bunu Hatem Hanım Kızı için yaptırdı.
Allah yoluna sebîl oldu bu hoş selsebîl (suyu çok hoş ve tatlı olan çeşme),
Tarihçisi ona "Ayn-ı Ali Kevseri" şeklinde tarih düşürdü.
976 [1568/69]*

Özgün Osmanlıca harfli mermer kitabe   Özgün Osmanlıca harfli mermer kitabe
Şekil 4. Avcı Mehmet Çeşmesi batı ve güney cephelerine ait kitabeler

Hakk'ın yeryüzündeki gölgesi, yüce Sultan Mehmed Gazi ki O İskender gibi kudretli, Cem'in yerini dolduracak övünç kaynağıdır. O yeryüzünün padişahı bu çeşmeyi yaptı. Gerçek şudur ki, böyle güzel bir hayrın varlığını herkese bildirdi. Onun eli, gönülünün dediğini yapar, yüz yüze geldiğinde ise kişiler onun sözlerin cennet suları gibi görür. Ateşten yanmış susuzlar hamd ettikçe, bu hayratın sahibi Allah'ın feyzine mazhar olsun. Bu suya, bahtı açık olan Hızır bin Halis şöyle bir tarih söyledi. Bu çeşme, hayat suyuna bedel, tertemiz ve süzülmüştür. 1078 (Okuyan: Raşit Gündoğdu).

“Tevekkeltü ala'llâh” “Allah'a tevekkül ettim” (Okuyan: Raşit Gündoğdu, 2015).

3.3. Çeşmelerin Mimari Özellikleri

3.3.1 Plan özellikleri

Kırklareli çeşmeleri, Osmanlı çeşmelerinin klasik dönem özelliklerini sergilemektedirler. Pilehvarian vd. (2000: 24-25) belirttiği gibi, bu dönem çeşmelerinin ana şemasını suyun depo edildiği hazne, kemerli bir niş içerisinde üzerinde lüle veya muslukların yer aldığı ayna taşı, kitabe, musluktan gelen suların toplanıp aktığı kurna/yalak ve teknenin iki tarafındaki dinlenme sekileri oluşturmaktadır. Kent çeşmelerinin suyun depo edildiği hazneye sahip olanlarının çoğu, kare ya da kareye yakın dikdörtgen plan şemasına sahiptir. Bu yönüyle hacim kazanan 13 adet çeşme, özellikle müstakil olarak meydan, yol kenarlarında ya da binaların (konut, cami, okul vb.) duvarlarında veya köşelerinde çok cepheli olarak düzenlenerek kent silüetinde anıtsal nitelik kazanmışlardır. Kenar ölçülerinde fazla fark olan dikdörtgen plan tipindeki çeşmelerde ise su haznesi yer almayıp nişli olarak duvarla bağlantılı olarak düzenlenmişlerdir (Tablo 4, Tablo 5).

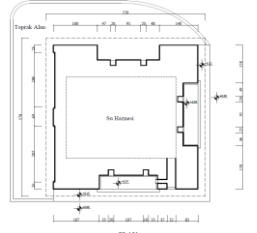
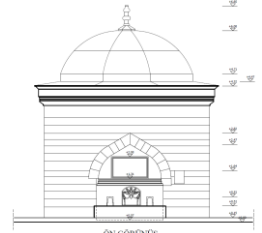
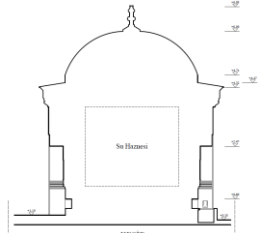

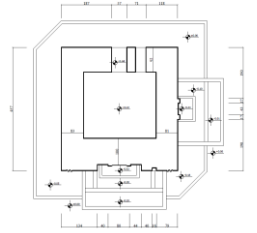
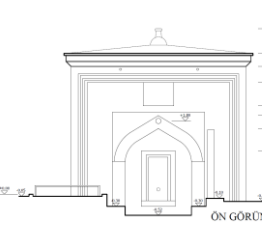
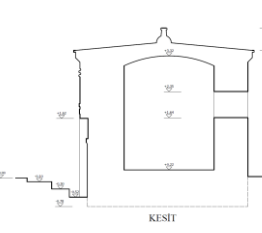

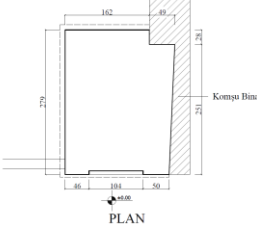
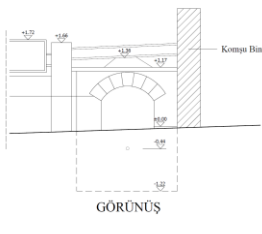
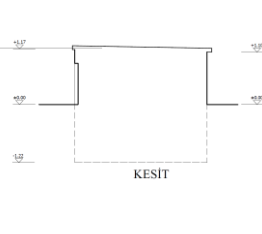

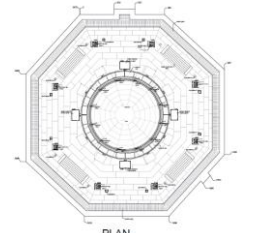
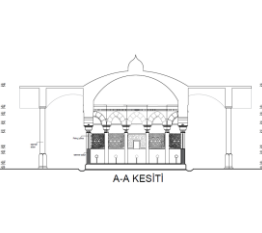

Tablo 4. Plan Tiplerine Göre Kent Çeşmeleri

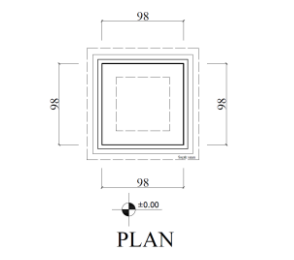
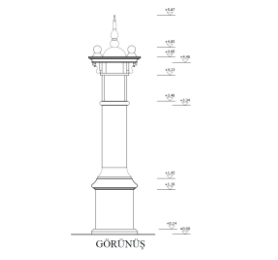
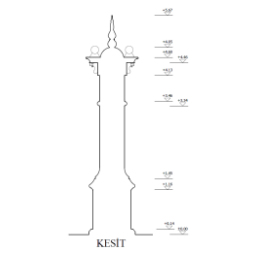

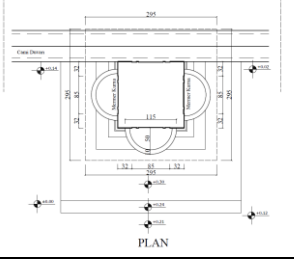
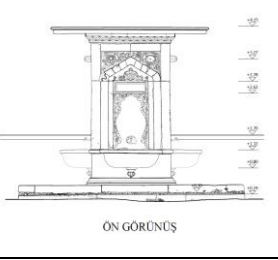
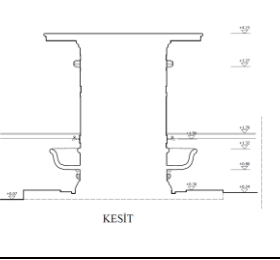

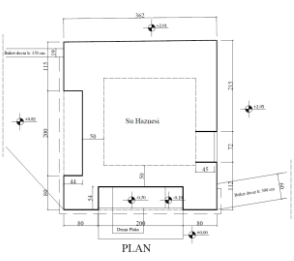
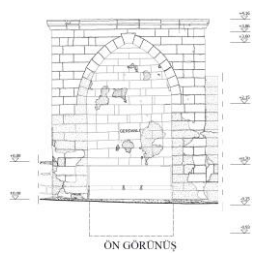
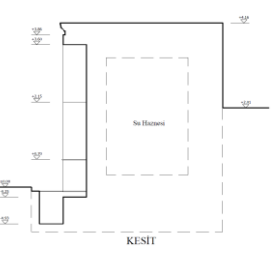

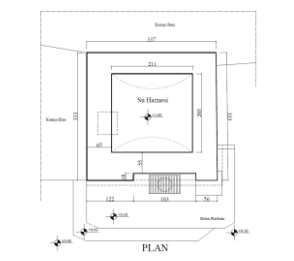
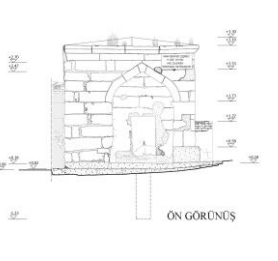
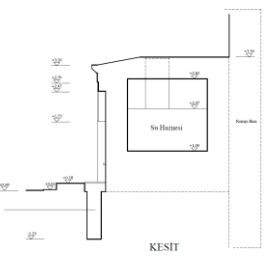

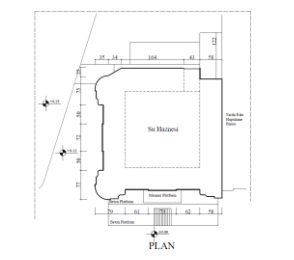
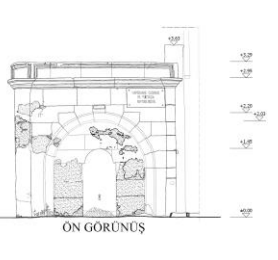
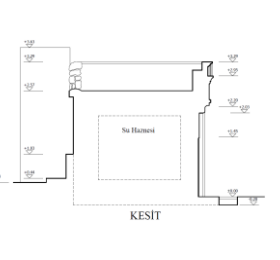
ÇEŞME KODU	B1	L1	L2	L3	L4	M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10	M11	P1	V1	V2	V3	V4	V5	
Kare	•				•	•						•					•						
Dikdörtgen		•	•				•	•	•	•	•		•	•	•	•		•	•	•	•	•	•
Çokgen				•																			
Hazneli	•	•	•				•	•	•	•	•	•	•	•	•	•		•					

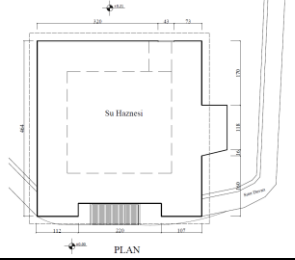
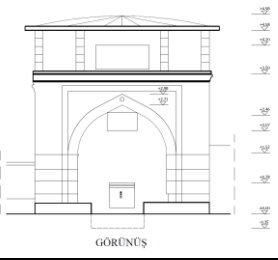
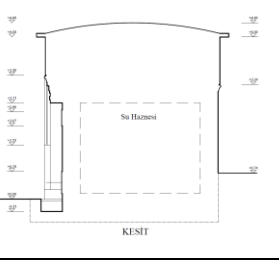

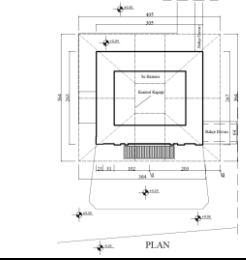
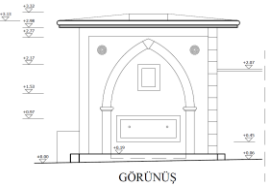
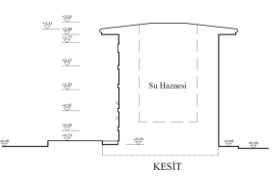

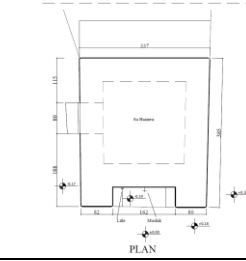
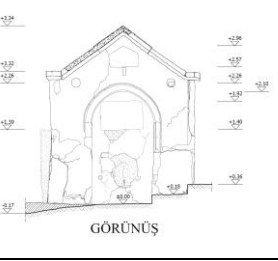
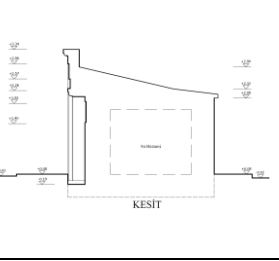

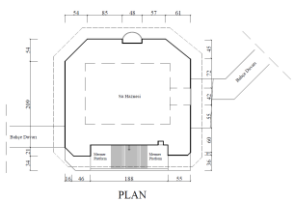

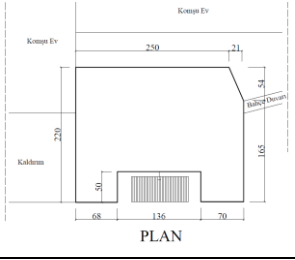
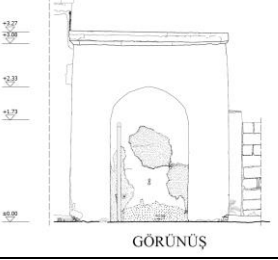
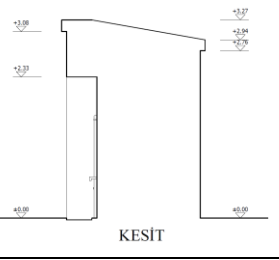
19. yüzyıla tarihlenen Merkez Büyük Camii ve 20. yüzyıla tarihlenen Karakaş çeşmelerinin batılılaşma etkileriyle nişsiz olarak planlandığı görülmektedir. Müderrisoğlu (1997)'nin belirttiği gibi, dairesel mermer bir platform üzerine oturan Sokollu Mehmet Paşa Külliyesi Şadırvanı, çokgen plan tipinde, iki kuruluş sergilemektedir. İçteki kuruluş oniki cepheli baldaken tarzında olup, mukarnas başlıklı oniki sütunun sivri kemerlerle bağlanmasından oluşmuştur. Musluklardan akan sular, şadırvanın iç kuruluşunu çevreleyen ızgaralı bir sisteme akmaktadır. Izgara çevresinde abdest alanların oturma yerleri mevcuttur. Şadırvanın dıştaki kuruluşu, sekiz sütun üzerine oturan ve dönemin özelliğini yansıtan dalgalı ahşap saçak ve soğan karni biçiminde bir kubbeye örtülmüştür. Zeminden yükseltilmiş kare planlı pahlanmış bir taban

üzerine oturan sütun özellikli Zafer Çeşmesi kaide, gövde, alınlık ve tabla üstünde küçük bir kubbeden ibarettir. Musluk ve çeşmenin kurna gibi elemanları ise günümüzde mevcut değildir (Tablo 4, Tablo 5). Kırklareli Kapan (Salıyeri) Çeşmesinin özgünlüğünü tamamen yitirmesi, Vize Esmâ Hanım ve Vize Kıyıköy Çeşmelerinin de çok kötü durumda olmaları, çeşmeler hakkında kapsamlı bilgilere ulaşılamadığından rölöveleri alınmamış sadece fotoğraflama ile belgelemesi yapılmış, Tablo 5'te plan, kesit ve görünüşlerine yer verilmemiştir.

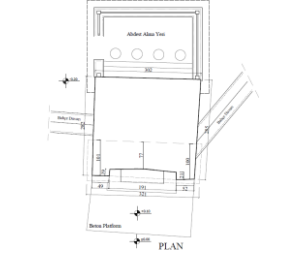
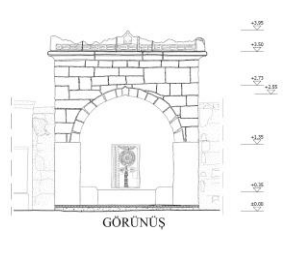
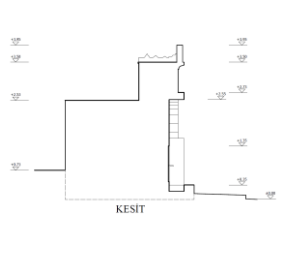

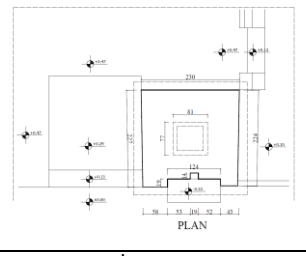
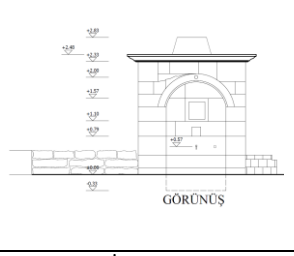
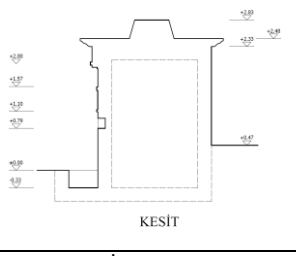

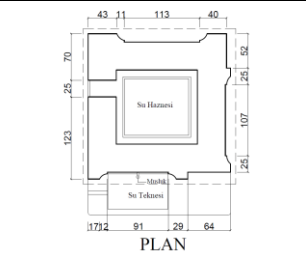
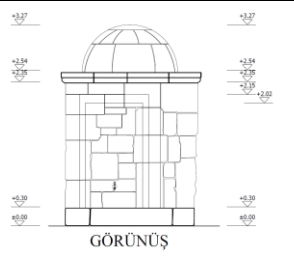
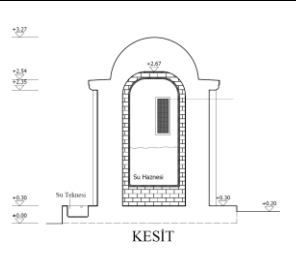

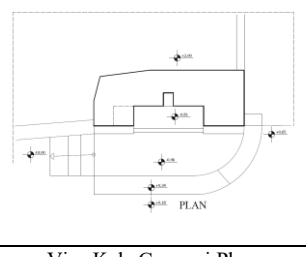
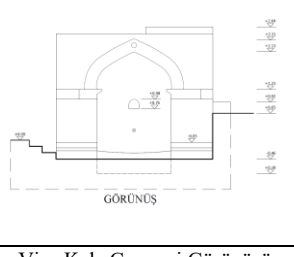
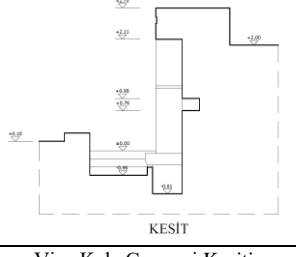

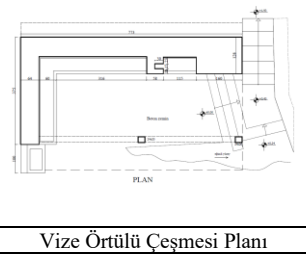
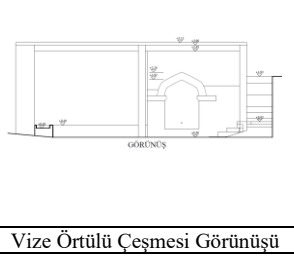
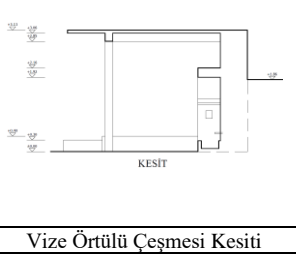
Tablo 5. Kent Çeşmelerinin Plan, Kesit ve Görünüşleri

			
Babaeski Dörtüzlü Çeşmesi	Babaeski Dörtüzlü Çeşmesi Planı	Babaeski Dörtüzlü Çeşmesi Görünüşü	Babaeski Dörtüzlü Çeşmesi Kesiti
			
Lüleburgaz Avcı Mehmet Çeşmesi	Lüleburgaz Avcı Mehmet Çeşmesi Planı	Lüleburgaz Avcı Mehmet Çeşmesi Görünüşü	Lüleburgaz Avcı Mehmet Çeşmesi Kesiti
			
Lüleburgaz Emrullah Efendi Çeşmesi	Lüleburgaz Zafer Çeşmesi Planı	Lüleburgaz Zafer Çeşmesi Görünüşü	Lüleburgaz Zafer Çeşmesi Kesiti
			
Lüleburgaz Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi Şadırvanı	Lüleburgaz Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi Şadırvanı Planı	Lüleburgaz Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi Şadırvanı Görünüşü	Lüleburgaz Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi Şadırvanı Kesiti

	 <p>PLAN</p>	 <p>GÖRÜNÜŞ</p>	 <p>KESİT</p>
Lüleburgaz Zafer Çeşmesi	Lüleburgaz Zafer Çeşmesi Planı	Lüleburgaz Zafer Çeşmesi Görünüşü	Lüleburgaz Zafer Çeşmesi Kesiti
	 <p>PLAN</p>	 <p>ÖN GÖRÜNÜŞ</p>	 <p>KESİT</p>
Kırklareli Büyük Cami Çeşmesi	Kırklareli Büyük Cami Çeşmesi Planı	Kırklareli Büyük Cami Çeşmesi Görünüşü	Kırklareli Büyük Cami Çeşmesi Kesiti
	 <p>PLAN</p>	 <p>ÖN GÖRÜNÜŞ</p>	 <p>KESİT</p>
Kırklareli Gerdanlı Çeşmesi	Kırklareli Gerdanlı Çeşmesi Planı	Kırklareli Gerdanlı Çeşmesi Görünüşü	Kırklareli Gerdanlı Çeşmesi Kesiti
	 <p>PLAN</p>	 <p>ÖN GÖRÜNÜŞ</p>	 <p>KESİT</p>
Kırklareli Hacı Hasan Çeşmesi	Kırklareli Hacı Hasan Çeşmesi Planı	Kırklareli Hacı Hasan Çeşmesi Görünüşü	Kırklareli Hacı Hasan Çeşmesi Kesiti
	 <p>PLAN</p>	 <p>ÖN GÖRÜNÜŞ</p>	 <p>KESİT</p>
Kırklareli Hapishane Çeşmesi	Kırklareli Hapishane Çeşmesi Planı	Kırklareli Hapishane Çeşmesi Görünüşü	Kırklareli Hapishane Çeşmesi Kesiti

			
Kırklareli Kadı Ali Çeşmesi	Kırklareli Kadı Ali Çeşmesi Planı	Kırklareli Kadı Ali Çeşmesi Görünüşü	Kırklareli Kadı Ali Çeşmesi Kesiti
			
Kırklareli Karakaş Çeşmesi	Kırklareli Karakaş Çeşmesi Planı	Kırklareli Karakaş Çeşmesi Görünüşü	Kırklareli Karakaş Çeşmesi Kesiti
			
Kırklareli Kayyumoğlu Çeşmesi	Kırklareli Kayyumoğlu Çeşmesi Planı	Kırklareli Kayyumoğlu Çeşmesi Görünüşü	Kırklareli Kayyumoğlu Çeşmesi Kesiti
			
Kırklareli Kocahıdır Çeşmesi	Kırklareli Kocahıdır Çeşmesi Planı	Kırklareli Kocahıdır Çeşmesi Görünüşü	Kırklareli Kocahıdır Çeşmesi Kesiti
			
Kırklareli Kuru Paşa Çeşmesi	Kırklareli Kuru Paşa Çeşmesi Planı	Kırklareli Kuru Paşa Çeşmesi Görünüşü	Kırklareli Kuru Paşa Çeşmesi Kesiti

			
Kırklareli Paşa Çeşmesi	Kırklareli Paşa Çeşmesi Planı	Kırklareli Paşa Çeşmesi Görünüşü	Kırklareli Paşa Çeşmesi Kesiti
			
Pınarhisar İzzet Ağa Çeşmesi	Pınarhisar İzzet Ağa Çeşmesi Planı	Pınarhisar İzzet Ağa Çeşmesi Görünüşü	Pınarhisar İzzet Ağa Çeşmesi Kesiti
			
Vize Cemilzade Mahmut Ağa Çeşmesi	Vize Cemilzade Mahmut Ağa Çeşmesi Planı	Vize Cemilzade Mahmut Ağa Çeşmesi Görünüşü	Vize Cemilzade Mahmut Ağa Çeşmesi Kesiti
			
Vize Kale Çeşmesi	Vize Kale Çeşmesi Planı	Vize Kale Çeşmesi Görünüşü	Vize Kale Çeşmesi Kesiti
			
Vize Örtülü Çeşmesi	Vize Örtülü Çeşmesi Planı	Vize Örtülü Çeşmesi Görünüşü	Vize Örtülü Çeşmesi Kesiti

* Tablo 5'te yer alan Kent Çeşmelerinin Fotoğrafları, Plan, Kesit ve Görünüşleri yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

3.3.2. Cephe özellikleri

Cephe özellikleri bakımından çeşmeleri; Karademir (2007: 207-233)'den yararlanarak cephe kompozisyonlarına, kemer tiplerine, cephe elemanları ve süsleme öğelerine göre sınıflandırmıştır. Ekmekçi (2015: 1072)'de çeşmelerin asıl kullanım alanını oluşturan suyun aktığı bölümün, çeşme cephelerinin şekillenmesinde etkili olduğunu, cephelerin bazen bir bazen birden fazla yöne, sokağa veya meydana bakacak şekilde düzenlendiklerini belirtmektedir. Bu bağlamda cephe kompozisyonları bakımından incelenen 22 adet çeşmenin (Tablo 6) 13 adedi tekyüzlü, 5 adedi ikiyüzlü, 2 adedi de üç yüzlüdür. Lüleburgaz Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi Şadırvanı onikiyüzlü olması, Zafer Çeşmesinin de şu anda kullanılmaması ve musluk, kurna gibi elemanlarının bulunmaması, Merkez Büyük Camii ve Karakaş çeşmeleri nişlerinin bulunmaması, yani düz cepheli olarak diğerlerinden farklılık göstermeleri bakımından tablonun “diğer” bölümünde yer verilmişlerdir.

Çeşmelerin esas cephe biçimini belirleyen ve bir nişin üzerini kapatmak üzere kurgulanan en önemli mimari öğe olan **kemerler**, Kırklareli çeşmelerinde yarım daire, basık sivri ve sivri olmak üzere üç farklı türde görülmektedirler. Nişsiz, düz cepheli olarak düzenlenen Büyük Camii çeşmesindeki ters V kemer ve Karakaş Çeşmesindeki sivri kemer, cephe duvarlarından taşmalı olarak düzenlenmişlerdir (Şekil 2).

Kırklareli tarihi çeşmelerinde kemerden başka kitabe, ayna taşı, musluk/lüle, tas yuvası, kurna, yalak, dinlenme sekisi, açıklıklar gibi cephe elemanları da mevcuttur. Tablo 6’da belirtilen 6 adet **kitabe** orijinal olanları ifade etmektedir. İncelenen bu kitabelerin çoğu mermer üzerine talik ve sülüs hatla yazılmıştır. Çeşmelerin **ayna taşları** da mermerdendir.

Tablo 6. Cephe Özellikleri Bakımından Çeşmeler

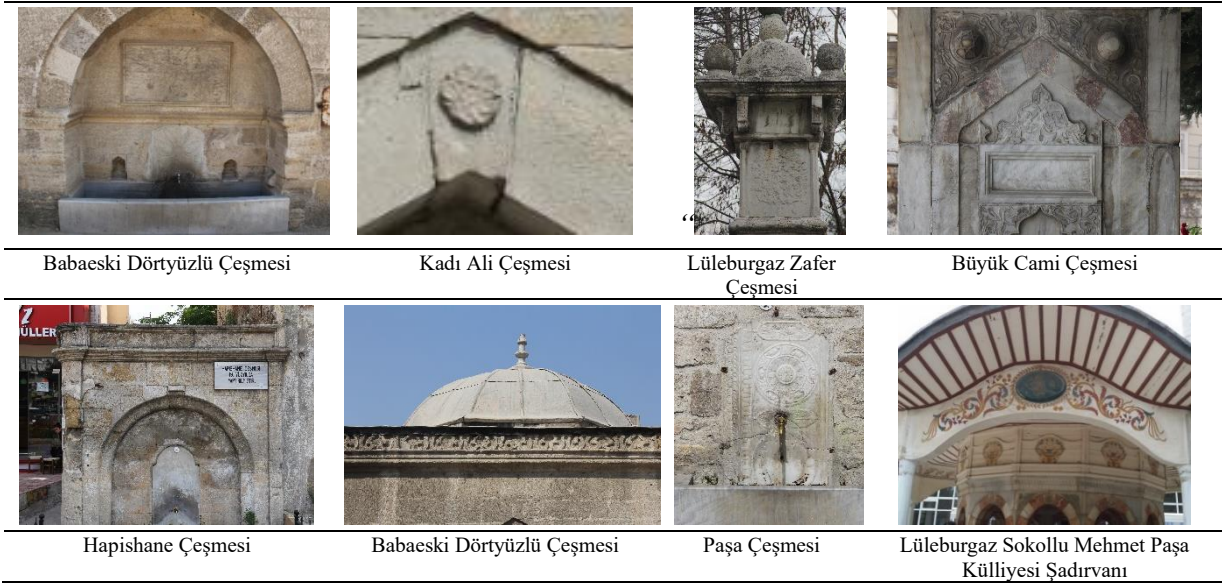
ÇEŞME KODU	CEPHE KOMPOZİSYONU				KEMER TİPİ			CEPHE ELEMANLARI							SÜSLEME ÖGELERİ									
	Tek Yüzlü	İki Yüzlü	Üç Yüzlü	Diğer	Sivri	Basık Sivri	Yarım Daire	Kemer	Kitabe	Ayna Taşı	Musluk / Lüle	Tas Yuvası	Yalak	Dinlenme Sekisi	Açlıklar	Silme	Rozet	Kabara	Plaster	Kartuş	Mukarnas	Ayyıldız	Alem	Bitkisel Bezemeler
B1			•		•			•	•	•	•	•	•			•							•	
L1		•				•		•	•	•	•	•	•			•	•		•		•			
L2	•					•		•																
L3		•		•	•			•		•	•		•				•		•		•		•	•
L4				•					•							•						•	•	
M1			•	•				•		•	•					•	•	•			•			•
M2	•				•			•			•		•		•	•								
M3	•					•		•		•	•			•		•								
M4		•					•	•		•	•				•	•		•						
M5	•					•		•	•	•	•		•	•	•	•	•		•					
M6	•				•			•		•					•	•		•						
M7	•																							
M8	•						•	•	•		•	•	•	•	•	•		•		•				
M9	•				•			•	•	•	•	•	•	•	•	•								
M10	•					•		•		•			•		•									
M11	•						•	•	•	•	•		•	•		•				•	•			•
P1	•						•	•		•	•				•	•								
V1		•									•				•	•								

V2	•		•						•
V3	•	•	•	•	•	•	•	•	•
V4									
V5	•		•	•	•	•	•	•	

Muslukların hiçbiri özgün değildir. Suyun aktığı demir boru şeklindeki **lüle**, Örtülü Çeşmede görülmektedir. Çeşmelerde içine su içmek için tas konulan küçük bir niş şeklinde düzenlenen **tas yuvası** 7 adet çeşmede görülmüştür. Suyun aktığı **kurnalar**, özgün haliyle sadece merkez Büyük Camii çeşmesinde mevcuttur.

Çeşmelerin musluklarından/lülelerinden akan suların biriktirilerek uzaklara dökülmesini sağlayan ve hayvanların su içmesi için inşa edilen **su yalaklarının** çoğu yol çalışmalarından dolayı yol kotunun altında kalmıştır. Bu çeşmelerde sadece ızgaralar izlenebilmektedir. Tabloda işaretlenen yalaklar zemin kotu üstünde yalak duvarları mevcut olan çeşmeleri ifade etmektedir. Çoban/menzil çeşmesinde hayvanların su içmesinden dolayı yalaklar genellikle merkezdekilere nazaran daha uzun düzenlenmişlerdir. Su yalaklarının etrafında oturmak, testi koymak gibi işlevleri üstlenen yerden yükseltilmiş yapı elemanları olan **dinlenme sekilerinin** çoğu, tabloda da görüldüğü üzere, günümüze ulaşamamıştır. İncelemiş olduğumuz hazneli çeşmelerden 8 tanesinde hazne açıklığı veya gözetleme açıklığı bulunmaktadır. Çeşmelerdeki bu açıklıklarının büyük bir bölümü demir kapak veya sac malzeme ile örtülmüştür. Bazıları ise günümüzde de açık olarak bulunmaktadır. Bu **açıklıkların** işlevleri kaynağından çeşmeye gelen suyun gözetlenerek miktarının ölçülmesi ve hazne içinin temizliğinin sağlanmasıdır.

Kırklareli tarihi çeşmelerinin cepheleri genellikle sadedir. Ancak genelleme yapıldığında silme, rozet, kabara, plaster, mukarnas, alem gibi süsleme öğeleri ile kalemışı ve bitkisel süslemelere rastlanmıştır. Tablo 6'de görüldüğü gibi, cephelerde en fazla rastlanan süsleme öğesi cepheye yatay ve düşey formda çizgisel hareketi veren silmelerdir. İncelenen çeşmelerde **silmeler** düz, iç ve dış bükey yarım daire biçimlenişlerle cephede yer almıştır. Yuvarlak bezeme öğeleri olan **rozetler**, 5 adet çeşmenin kemerlerinin kilit taşı üzerinde yer almaktadır. Büyük Cami Çeşmesinde ise ayna taşı üzerindeki rozete musluk bağlanmıştır(Şekil 5).

Şekil 5. Kent çeşmelerinde cephe elemanları ve süslemeleri

Rozetler genellikle dairesel biçimlenişli ve çiçek motiflidir. 3 adet çeşmede yer alan **kabaralar** da dairesel biçimlenişlidir ve hepsinde cephe duvarında, kemerlerin iki yanında yer almaktadırlar. Plaster ve mukarnaslara sahip olan çeşmeler de tabloda gösterilmiştir. Lüleburgaz Zafer çeşmesinin iki cephesinde **ay yıldız**, aynı zamanda **Osmanlı Devlet arması** işlemesi bulunmaktadır. Tablo 6'da gösterilen **alemler** Babaeski Dörtüzlü Çeşmesinin üst örtüsü üzerinde yer alan alem mermerden, Lüleburgaz Zafer çeşmesinde ise madeni malzemedendir. Her ikisinin üzerindeki

hilal ise günümüze ulaşamamıştır. Farklı özelliklerde yaprak ve çiçek motiflerinden oluşan **bitkisel bezemeler** tablodaki çeşmelerin ayna taşlarında görülmektedir. Bitkisel bezemeler Büyük Cami Çeşmesinin ise cephe duvarlarında da zengin bir işçilik ile karşımıza çıkmaktadır. **Kalemîşi bezemeler** ise sadece şadırvanda görülmektedir. Şadırvanda ayrıca **tuğra** da yer almaktadır. Cepheyi zenginleştirmek adına, bir bezeme türü olarak kemerlerde **renkli taş kullanımı** ile elde edilmiş almasıklık şadırvan ve Büyük Cami Çeşmesinin kemerlerinde kullanılmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde süsleme öğeleri yönünden en zengin olan çeşmeler şadırvan ve Büyük Cami Çeşmesidir (Şekil 5).

3.3.3. Yapım teknikleri ve malzeme özellikleri

İncelenen çeşmeler yığma yapım sistemi ile inşa edilmişlerdir. Beden duvarlarında sıralı moloz taş ve ağırlıklı olarak kesme taş kullanılmıştır. Hazneli çeşmelerde, ölçülebilen duvar kalınlıkları 30–100 cm arasındadır. Diğer çeşmelerde duvar kalınlıkları genel olarak 50–70 cm arasındadır. Harç olarak erken dönemde toprak-kireç karışımı bir harç kullanılırken geç dönemlerde onarımlardan dolayı çimento harç kullanıldığı görülmektedir. Bazı çeşmelerin cephelerinde kaplama olarak kesme taş kullanılmıştır. Çatı türü ve örtü malzemesi olarak tek yöne eğimli çatılarda blok şeklinde kesilmiş taş, geç dönem çeşmelerde ise betonarme malzeme kullanılmıştır. Bu genellemenin dışında, Vize Cemilzade Mahmut Ağa Çeşmesi'nde kesme taş kubbe, Pınarhisar İzzet Ağa Çeşmesi'nde betonarme fenerli çatı, Lüleburgaz Sokollu Mehmed Paşa Şadırvanı'nda ahşap yapı siteminin üzerine kurşun kaplama ve Babaeski Dörtüzlü Çeşme'de ortada kesme taş kubbe ile kubbe çevresinde sundurma çatı üzeri kurşun kaplama tercih edilmiştir. Bazı çeşmelerin cephe kaplamalarında, kitabelerde, ayna taşlarında ve alemlerinde mermer kullanıldığı görülmektedir (Şekil 1, Şekil 2).

3.4. Koruma Sorunları

İncelenen çeşmelerde benzer koruma sorunları tespit edilmiştir. Çeşmelerin en çok belediyelerin yaptıkları alt yapı ve yol çalışmalarından etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmalarla çeşmelerin çoğu yıkılmış, zarar görmüş, yerleri değiştirilmiştir. Eski fotoğraflar bu durumu net olarak ortaya koymaktadır. Büyük (Hızırbey) Cami çeşmesi, önceleri meydana iken yol çalışmaları nedeni ile yakınındaki Hızırbey Külliyesinin bir parçası olan caminin bahçe duvarına eklenmiş, bu nedenle çeşmenin bir yüzü iptal edilmiştir. Merkez Kocahıdır Çeşmesinin çatısı geçmişte ahşap malzemeli çok hareketli bir çatı iken günümüzde betonarme düz çatı olarak tamamen değişime uğramıştır (Şekil 6). Babaeski Dörtüzlü Çeşme ise önceleri arnavut kaldırım bir meydana konumlanmış iken daha sonraları kaldırım taşları ile çevrelenmiştir. Yakın bir süreçte çeşmenin oturduğu kaldırım, kilit parke taş ile kaplanmıştır (Şekil 7). Bazı çeşmelerde, yol ve kaldırım kotlarının yükselmesiyle çeşmelerin çoğunun yalakları izlenememektedir. Karşılaşılan diğer sorunlar; cephelerde kirlilik, karamalar, aşınmalar, çatlaklar, malzeme kayıpları, yosunlaşmalar, metal yüzeylerde paslanmalar ve bitkilenmelerdir. Bu sorunların oluşmasında hava koşullarının yanında bakımsızlık ve ilgisiz kalmanın da etkisi büyüktür. Vandalizm ve kötü/yanlış onarımlar da çeşmelere zarar vermiştir. Sözü edilen tüm olumsuzluklar çeşmelerin özgünlüklerini ve önemlerini yitirmelerine neden olmuştur.

Şekil 6. Merkez Büyük Cami ve Kocahıdır Çeşmelerinin geçirdiği değişimler

Babaeski Dörtüzlü Çeşmesi

Şekil 7. Babaeski Dörtüzlü Çeşmesinin ve çevresinin geçirdiği değişimler

SONUÇ

Türk-İslam kültüründe su, her zaman rahmet olarak görülmüş ve suya kutsal anlamlar yüklenilmiştir. Allah rızasını kazanmak ve sevap işlemek gibi düşünceler çeşme mimarisinin biçimlenmesinde ve gelişmesinde etkili olmuşlardır. Osmanlı Devletinde su ve çeşme mimarisi, kültürün önemli bir parçası olarak çok önem kazanmıştır. Bu yaklaşımla, Kırklareli tarihi çeşmelerinin de taşıdıkları değerler bakımından geçmiş zamanda ve günümüzde buldukları çevreye büyük anlam kattıkları görülmüştür. Kevin Lynch (1965) “Image of the City” kitabında, kentsel imge elemanlarını bağlantılar, sınırlar, bölgeler, odak alanları ve nirengi noktaları olarak belirtmektedir. Bu kapsamda Kırklareli tarihi çeşmeleri de kentsel imge elemanları olarak kentte odak ve nirengi noktaları oluşturmuşlar ve kent estetiğine ve bölgenin kimlik kazanmasına katkı sağlamışlardır. Kırklareli çeşmeleri, ayrıca, çoğunlukla Osmanlı Klasik döneminin ve sonrasına ait tarihi, kültürel özellikleri, kentsel ve mimari düzeni, kimliği, yapı üretim biçimleri, insanların sosyal yaşam tarzlarını, ilişkilerini, estetik anlayışlarını, yapı ve süsleme sanatında ulaştıkları düzey gibi pek çok konu hakkında değerli bilgiler sunmaktadırlar. Ancak, çalışma kapsamında da ortaya konduğu gibi, çeşmelerin çoğu günümüzde eski işlevlerini kaybetmeleri, çarpık yapılaşma, zamanla oluşan tahribatlar, yanlış onarımlar, ilgisizlik ve bakımsızlık gibi nedenler ile tahrip olmuşlar, susuz kalmışlar ve özgün görünümlerini yitirmişlerdir. Bu yönleriyle Ahunbay (1999: 173), Madran ve Özgönül (2005)’ün de belirttiği gibi, tarihi yapıların geçmişi öğrenmek, bir belge olarak gelecek nesillere aktarmak adına korunmaları gerekmektedir. Çalışma kapsamında yapılan ve korumanın ilk basamağını oluşturan belgeleme çalışmasının bu sürece katkı sağlaması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Çeşmelerin korunmasında en etkili yöntem ise Altınoluk (1998)’un da vurguladığı gibi, yaşatarak korumadır. Bu yaklaşımla, çeşmelerin suyu akar hale getirilerek ve insanlar tarafından aktif olarak kullanımı sağlanarak çevresiyle yaşayan birer varlık konumuna getirebilmesi mümkün olmaktadır. Günümüzde Kuban (2000)’in de belirttiği gibi bir tarihi yapının tek başına değil çevresiyle birlikte korunması gerekmektedir. Değişme hızı içinde, eski ve yeninin ortak yaratacakları yeni bir bütünü oluşturulması için bu gereklidir. Kent merkezinde Kırklareli Belediyesi öncülüğünde başlayan restorasyon çalışmalarının hız kazanarak ilçe merkezlerinde de devamıyla çeşmelerin kent yaşamına katılacağı, buldukları çevreyi canlandıracağı düşünülmektedir. Korunmada bir diğer önemli konu da imar çalışmalarının tarihi çeşmelerin önemini ve değerini artıracak kararları desteklemeleridir. Çeşmelerin bir kültür mirası olarak taşıdığı değerlerin geleceğe aktarılabilmesinde, bir “çeşme kültürünün” yaratılmasında, kentteki insanlarda farkındalık yaratacak yaklaşımlar üretilmelidir. Her çeşme için kapsamlı araştırmalar sonrasında elde edilen tüm bilgilerin yer aldığı bilgilendirme panoları çeşmelerin uygun yerlerinde sergilenmelidir. Ancak çok yönlü ve çok katımlı bir yaklaşımla, çeşmelerin kültür varlığı ve mirası olarak sürdürülebilirliğinin sağlanacağı dikkate alınmalıdır.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Kırklareli Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Koordinatörlüğü

Teşekkür: Bu metin, Kırklareli Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Koordinatörlüğünce geliştirilen KLÜBAP-21 Nolu, “Kırklareli Tarihi Çeşmelerinin Kültürel Miras Bakımından Değerinin Araştırılması” başlıklı projeden geliştirilmiştir. Destekleri için KLÜBAP’a teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA:

- Acar, Türkan (2013). Kemeraltı Çarşısı'ndaki Duvar Çeşmelerinin Bezeme Öğeleri Açısından İrdelenmesi. Edebiyat Fakültesi Dergisi 30: Sayı:1, 1-18.
- Ahunbay, Zeynep (1999). Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, İstanbul: YEM Yayınları.
- Altınoluk, Ülkü (1998). Binaların Yeniden Kullanımı, I.Baskı, İstanbul: YEM Yayınlar.
- Alabaşoğlu, Dinçer (2010). Aşağı Pınar; Avrupa Yolunda İlk Ayak İzleri, Trakya Gezi. <https://www.trakya gezi.com/asagi-pinar-avrupa-yolunda-ilk-ayak-izleri/>(E.T. 23.01.2021).
- Altuntaş, Mehmet (1995). Kırklareli'ndeki Türk Devri Yapıları. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Arapoğlu, Fırat ve Şule N. Beksaç (2007). Pınarhisar Adının Yer Aldığı Bazı Kaynaklar. Yöre Aylık Kültür Dergisi, 86-87-88: 12-14.
- Arseven, C. E. (1983). Çeşme. Sanat Ansiklopedisi. C.1, İstanbul: 388-389.
- Aytöre, Ayhan (1962). Türklerde Su Mimarisi, I. Milletlerarası Türk Kongresi Tebliğler. Ankara: 45-69.
- Beksaç, Engin, Şule N. Beksaç (2020). Pınarhisar'ın Tarihsel ve Kültürel Kimliği. Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, 4: Sayı: 11, 255-267.
- Bektaşoğlu, Mustafa (2013). Anadolu Şehrinin Su Yapıları, Anadolu'da Su Medeniyeti Serisi: 1 Yayın No: 4. Ankara: ASKİ Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Borat, Mehmet (2000). Vakıf Su Yolları. Osmanlı Su Medeniyetleri Uluslararası Sempozyum, 5-8 Mayıs. İstanbul: 61-80.
- Bulut, Özlem (2019). Kırklareli ve İlçelerindeki Tarihi Su Yapıları. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Cittaslow Türkiye (2014). Cittaslow Vize. <https://cittaslowturkiye.org/cittaslow-vize/> (E.T. 23.01.2021).
- Demiray, G. (2008). Kırklareli Pınarhisar Merkez İlçesi ve Köyleri Ağız İncelemesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Demirci, Doğan (2020). "Isparta-Eğirdir-Atabey Kervanyolu Üzerindeki Menzil Çeşmesi Üzerine Bir İnceleme". Journal of Historical Studies 3: Sayı 2, 148-167.
- Devellioğlu, Ferit (2003). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. Ankara: Aydın Kitabevi,
- Doğruöz, Türkan; Volkan Dökmeci; Alifer Çiftci (2020). 1880 Tarihli Kırkkilise Sancağı'nın Tarihi Ve Coğrafi Açından Tasviri (Perigrafi İstoriogeografiki Tis Eparhias Ton Saranta Ekklesion) Adlı Eser Tercümesinin Kırklareli Tarihi Açısından Yorumlanması. ABAD, 3(6): 71-105.
- Dursunkaya, Ali Rıza (1948). Kırklareli Vilayetini Tarih, Coğrafya, Kültür ve Eski Eserleri Yönünden Tetkik Cilt II. Kırklareli: Yeşilyurt Basımevi.
- Ekmekçi, M. (2015). Burdur Şehir Merkezindeki Depolu Çeşmeler, I.Teke Yöresi Sempozyumu, Burdur, 4-6 Mart, Sempozyum Kitabı, II. Cilt, Sayfa: 1063-1091.

- Eres, Zeynep (2016). Kırklareli'nin Mimarlık Kültürü Üzerine Araştırmalar. Arkeoloji ve Sanat, s.201-216.
- Eyice, Semavi (1993). Çeşme, TDİA. C. 8, İstanbul: 277-287.
- Barışta, H. Örcün (1989). İstanbul Çeşmeleri, Bereketzade Çeşmesi, Kültür Bakanlığı Tanıtma Eserler Dizisi. 17: İstanbul.
- İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyesi (2006). 1. Cilt, İSKİ, İstanbul: 22.
- Karademir, Murat (2007). Edirne Çeşmeleri. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Karpuz, Haşim ve Nuri Dülgerler (2006). Konya Çeşmeleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi, Sanatta Anadolu Asya İlişkileri, Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı'ya Armağan. Ankara: 317-331.
- Kırklareli İl Yıllığı (1967). Kırklareli: Kırklareli Valiliği yayını.
- Kırklareli il Yıllığı (2000). Kırklareli Valiliği yayını.
- Koçyiğit, Fazilet (2019). Osmanlı Mimarisinde Meydan Çeşmeleri. Akdeniz Sanat, 13: 339-354.
- Kuban, Doğan (2000), Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu, I.Baskı, İstanbul: YEM Yayınlar.
- Küçükçkaya, Gülçin (1990). Mimar Sinan Dönemi İstanbul-Belgrat Arası Menzil Yapıları Hakkında Bir Deneme. Vakıflar Dergisi, 21: 183-254.
- Lynch, Kevin (1965), The Image of The City, Cambridge, The MIT Press.
- Lüleburgaz Vizyon Planı, (2012). Trakya Kalkınma Ajansı: 26.
- Mert, Özcan (1971). Kırklareli Kitabeleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Dergisi, Sayı: 25, s. 155-162, İstanbul.
- Müdürrisoğlu, F. (1997). Lüleburgaz ve Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi, Lüleburgaz: Lüleburgaz Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ödekan, Ayla (1987). Çeşme, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. C.2, İstanbul: 396
- Ödekan, Ayla (1992). Kent İçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümler, Semavi Eyice'ye Armağan, İstanbul.
- Önge, Yılmaz (1997). Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları. Ankara: TTK.
- Özer, Serkan (2008). Geçmişten Günümüze Kent-Çevre İlişkisi İçinde Çeşmeler. Sanat Dergisi. 13:129-134.
- Özkafa, F. (2010). Türk Su Mimarisi Kitabelerinde Hat Estetiği. İSTEM, 15: 193- 219.
- Öztabak, Mucit (2002). Yerel Yakın Tarih Babaeski. Babaeski: Belediye Yayınları.
- Pilehvarian, K. Nuran, Nur Urfalıoğlu, Lütfi Yazıcıoğlu (2000), Osmanlı Başkent'inden Çeşmeler. İstanbul: Yem Yayınları.
- Pilehvarian, K. Nuran (2002). Osmanlı Çeşme Mimarisi. Türkler Ansiklopedisi. C.12, Ankara: 247-251.
- Sağır, Yusuf (2016). Osmanlı Su Vakıfları. Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 15: 445-473.
- Seçkin, Y. Çağatay (2011) Ondokuzuncu Yüzyıl Öncesi Anadolu Türklerinde Kamu Yaşamı ve Açık Mekânlar, Restorasyon Konservasyon Çalışmaları. (Nisan, Mayıs, Haziran), S.9: 38-48

Şapolyo, Enver, Behnan (1967). Türk Çeşmeleri. Önasya, C.3, Sayı 27: 11-12.

Şener, Abdùlkadir, M. Cemal Sofuođlu, Mustafa Yıldırım (2006). Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali. İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları.

Tanışık, H. İbrahim (1943). İstanbul Çeşmeleri. C: I-II, İstanbul.

Vize Antik (2016). Vize Tarihi Roma Dönemi <https://vizeantik.com.tr/vize-tarihi-roma-devri.html> (E.T. 23.01.2021).

Yurttaş, Hüseyin ve Haldun Özkan (2002). Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları, Erzurum: Erzurum Büyükşehir Belediyesi.